

Tuva Şamanları ve Tedavi Uygulamalarından Bazı Örnekler*

Janyl Myrza BAPAEVA**

Özet

Bu makalenin amacı, Sibiryaya Türk halklarından olan Tuva toplumunda eskiden beri özel statüye sahip şamanları (kamlar) ve faaliyetlerini, kamların geleneksel fonksiyonlarından biri olan tedavi ayinlerini ana hatlarıyla tanıtmaktır.

Çalışma Rus, Türk, yabancı bilim adamlarının kaydettikleri bilgilerin sentezi yoluyla ‘Şaman (kam) kimdir?’, ‘Nasıl kam olunur?’, ‘Kamların kategorileri nelerdir?’, ‘Kamların faaliyetleri nelerdir?’, ‘Kam alkışı nedir?’, ‘Tedavi ayin türleri nelerdir?’ gibi sorulara cevap mahiyetinde düzenlenmiştir. Şamanların yardımcı ruhları ve eşyaları (tef, kostüm, tef tokmağı) tanıtılmıştır.

Makalede kamların tedavi pratiği, hastalığın teşhisine, iyileştirilmesine veya önlenmesine yönelik bazı ayinlerle ilgili bilgi verilerek aydınlatılmaya çalışılmıştır. Şamanların tedavi ayini sırasında söyledikleri metin örneklerine -ruhlarla konuşma, alkış (hayırlı dua), kargış (beddua)- yer verilmiştir. Örnekler Tuva Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Kam alkışları, Şamanist toplumların folklorunun en eski türlerindedir. 1929 yılına kadar Tuva’da halk edebiyatı türleri arasında yaygınlığı bakımından en önde yer alan alkışlar 1930’lu yıllarda yasaklanmış, alkış geleneğinin muhafızları ise siyasî baskı kurbanı olmuşlardır. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ve merkezî komünist yönetimin yasaklarının kalkmasıyla Tuva’da alkış geleneğini canlandırma faaliyetleri yeniden başlatılmıştır. Makalede ünlü Tuva halk bilimcisi Prof. Moņuş Kenin-Lopsan’ın, yasaklara rağmen zor şartlar içinde derlediği ve *Algışı Tuvinskih Şamanov ‘Tuva Hamnarnıñ Algıştarı’* (Kızıl, 1995) kitabında bir araya getirdiği alkış metinlerinden faydalanılmıştır.

Halk edebiyatı ürünü olarak alkışlarda, Şamanizm inancını yaşatan halkların mitolojisi, günlük hayatı, iyilik ve kötülük, güzellik ve çirkinlik anlayışı, hastalık sebepleri, tedavi yöntemleri, doğa-insan ilişkisi, gök, yer, atalar kültürü gibi halk bilgisinin çeşitli yönleri yansıtılmıştır.

Sibiryaya Şamanizmi içerisinde Tuva Şamanizmi, Türkiye’de az araştırılmış bir alandır. Bu makalenin, Sibiryaya Türk Topulukları araştırmaları ve kültür araştırmaları sahasında bu açığı kapatma yolunda küçük bir katkıda bulunacağı ümidindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Tuva Kamlığı, Kamlama, yardımcı ruh, tedavi, tef.

Tuvan Shamans and Some of Shamanistic Therapy Practices

Abstract

This article aims to provide general information about the shamans (kams) who have held a special status in Tuvan society since time immemorial. The research section of the article seeks answers to questions such as ‘Who is the shaman (kam)?’, ‘How does one become a kam?’, ‘What are the categories of shamans?’, ‘What are the activities of the kam?’, ‘What is the shaman’s prayer ‘alkysh’?’ ‘What kind of therapy practices are there?’ through a synthesis of the data collected by Russian, Turkish and other researchers. Some of the therapies, divinatory techniques are described in detail in this section. Information is provided about the guardian spirits, the items (tambourine, costume, staff) of the shamans.

* Bu makale, tarafımdan hazırlanan, Tuva Kam Alkışları (İnceleme-Metin-Aktarma) adlı yüksek lisans tezinin (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, danışman Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu, Ankara, 2008) ilgili bölümlerine başvurularak kaleme alınmıştır.

** İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Bölümü doktora öğrencisi.

The kams' *alkış*-prayers uttered in the shamanistic séance presented here are translated from Tuvan Turkic into Turkish (Türkiye). The *alkış*-prayer, a produce of folklore, reflects various aspects of folk knowledge of the people who maintain their faith of Shamanism, such as mythology, daily life, therapeutic techniques, the relationship between nature and humanity, the sky, the earth, the ancestor cult.

In period of 1929-1991 shamanic rituals in Tuva were forbidden, guardians of shamanic traditions have been victims of political pressure.

The prayer texts in this article were taken from the "Tuva Hamnarnıñ Alğıstarı" (Kızıl, 1995), prepared by the famous Tuvan scientist, Prof. Of Tuvan folklore Monğuş Kenin-Lopsan.

Tuvan Shamanism is less researched field in Turkey. I hope this article will contribute little in the way to close this gap.

Key Words: Tuvan shamanism, shamanistic séance (kamlama), guardian spirit, therapy, tambourine.

Giris

Tuva, Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir cumhuriyettir. 170.500 km² alanda yer alan ülkenin başkenti Kızıl şehridir. Ülke güneyde Moğolistan, doğuda Buryat Özerk Cumhuriyeti, kuzeydoğuda Rusya'nın İrkutsk bölgesi, kuzeyde Krasnoyarsk bölgesi ve Hakas Özerk Cumhuriyeti, batıda Altay Özerk Cumhuriyeti ile sınırlıdır. Tuva, coğrafi yapı olarak dağlık bir bölgedir: toprakların %82'si dağlarla, %18'i ise ovalarla kaplıdır. Ülkeyi batıdan Altay Dağları, kuzey ve doğudan Sayan Dağları, güneyden Altay Dağları'nın doğu sınırı olan Tannu-Ula sıradağları çevreler, merkezde ise Akademik Obruçev sıradağları uzanır.

Kendilerini 'Tiva' olarak adlandıran Tuvaların menşei hakkında çeşitli görüşlerden biri "Tuva" kelimesinin III-IV. asırlarda Çin'in kuzeyinde büyük bir devlet kurmuş olan 'Toba-Topa'lardan geldiği, günümüz Tuvaları arasında yaygın olan bir kanaattir'.¹

Tuvalar 'Tiva' kelimesi dışında çeşitli kaynaklarda *Soyon*, *Soyot*, *Uranhay*, *Uryanhay*, *Tuba* adlarıyla da anlatılırlar. 'Günümüzde toplu olarak bu adla bilinen cumhuriyet insanları çeşitli boylardan, oymaklardan geldiklerini bilirler. Bu oymaklar çeşitli Uygur, Kırgız, Türkmen boylarından günümüze ulaşmışlar, ortak ad olarak da 'Tiva' kelimesini kullanmaya başlamışlardır'.²

Günümüzde Tuvaların yaşadığı toprakları üzerinde tarih boyunca İskitler, Hunlar, Göktürkler, Uygurlar, Yenisey Kırgızları, Moğollar, Altın Hanlar-Cungarlar, Mançurlar hâkimiyet sürmüştür. 1917-1921 yılları arasında Çarlık Rusyası ile Bolşevikler'in iktidar mücadelesi görülen bu bölgede 14 Ağustos 1921 tarihinde Tiva Arat Respublika (Tuva Halk Cumhuriyeti) kurulur. 11 Ekim 1944 yılında TAR 'Sovyet Muhtar Bölgesi' olur. 10 Ekim 1961 yılında Tuva, 'Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti' unvanını alır. 1991 yılında Sovyetler Birliğinin çöküşüyle Tuva, 28 Ağustos'ta 'Tuva Cumhuriyeti' adını alır.

Tuvalar, diğer Sibiryalı Türk toplulukları gibi iki dinlidir. Ancak diğer topluluklar daha çok Hıristiyan-Şamanist olduğu halde, Tuvalar Budist-Şamanisttir. Tuva Cumhuriyeti'nde Budizm resmî din olarak kabul edilir; resmî din olmayan Şamanizm ise Tuva halkının eskiden beri yaşadığı inanç sistemidir.

Tuva'da Budizm, Moğol-Tibet Lamaizmi şeklindedir. Dalaylama, Tanrı'nın yeryüzüne gönderdiği olağanüstü güçlere sahip bir kimse olarak kabul edilir. Lamaist Budizm Altay-Sayan ve Tuva bölgesine Kubilay Han'ın önderliğindeki Moğollar XIII. yy.da bölgeyi fethedince gelir ve XVIII. yy.da Tuva'nın resmî dini kabul edilir. Lamaizm ile Şamanizm arasında başlangıçta direnme söz konusudur, fakat zamanla iki inanç sistemi unsurları birbiri içinde erimiştir.³ Tuva'da Budizm ve Şamanizmin bir arada yaşamasının, bir insanın hem Budist, hem de Şamanist olabilmesinin

¹ Ekrem Arıkoğlu, 'Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri', *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, sayı 16, Temmuz-Ağustos, 1997, s. 1562.

² Arıkoğlu, a.g.m., s. 1562.

³ Fridman, Eva Jane Neumann; 'Tuva Şamanizmi', çev. Müfit Balabanlılar, *Türkler*, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s 182.

sebeplerinden en önemlisi, iki inanç sisteminin de ana değerinin ‘tabiata karşı saygılı olmak’ esasına dayanmasıdır. İnsanın yeryüzünde hayatını devam ettirebilmesi için ilk şart; tabiatla ve çevresiyle mücadele etmek yerine, onunla uyum içerisinde, barışık olarak yaşamayı kabullenmesidir. Saygı duyulması gereken bu unsurlar insanın en yakın çevresinden (toprak, su, canlılar...) evrenin sonsuzluğuna (ay, güneş, yıldızlar...) kadar uzanır.

1928-1991 yılları arasında Tuva’da Budizm ve Şamanizm devlet tarafından baskı altına alınır. Lama ve şamanların faaliyetleri yasaklanır, malzemeleri yakılır, yasağa uymayanlar hapse atılır, ağır vergilere maruz bırakılır, çocukları okullara alınmaz.

I. Tuva’da Şamanizm

‘Şamanizm, milattan önceki yıllardan bu yana Türklerin ve çevredeki toplulukların, İç Asya ve Orta Asya’da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve *şaman* ya da *kam* adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünüdür’.⁴

İleri sürülen görüşlerden birine göre *şamanizm* terimi, Tunguzca ‘bilgi sahibi kimse’ anlamına gelen ‘*şaman*’ sözcüğünden gelir. Bu terim Rus bilim adamları aracılığıyla bilim terminolojisine girmiştir.⁵

Şamanizmin dünyaya bakış açısının temel fikrine göre dünya üç bölümden -yeraltı, yeryüzü, gökyüzü- oluşur. Üçünde de bazı farklılıklarla birlikte insana yabancı olmayan hayat tarzı sürdüren ruhlar yaşar. Şamanizmde, insanın değişik görevleri olan birkaç ruhu ve insanın yeryüzünde sürdürdüğü hayata göre ölüm sonrası hayatı olduğu inancı hâkimdir.⁶ Hayatında günah işleyenlerin ruhu karadır ve insan öldükten sonra bu ruh yeraltına gider. Ölen iyi insanların ak ruhu göğe yükselir, gökte derecelerine göre sıralanmış tanrıların yanında yaşar. Ölen insan herhangi bir canlı olarak tekrar dirilebilir. Bu yüzden yeryüzündeki bitkilerin veya hayvanların bir önceki hayatında insan olma ihtimali vardır.

Tuva’da Şamanizmin tarihsel kökenleri Tuva halkının ataları olan Hunlara (M.Ö. III ve II. yy.) kadar izlenebilir. Bu dönemden kalmış yazılı belgeler Tuvaların o zaman da kutsal ayinler yaptıklarını belirtir.⁷

Tuva Şamanist dünya görüşüne göre insan ile doğa bir bütündür. Canlıların ruhları olduğu gibi ağaçların, dağların, suların da ruhları, akılları, anlayışları vardır. İnsanın hayatı, sağlığı, refahı ve genel olarak kaderi çeşitli ruhların iradesine, onların insanla olan ilişkilerine bağlıdır. İnsanın çevresindeki ruhlar dünyasıyla ilişki şekillerini yansıtan eski kültürlerin bu animistik temelinde, bazı seçilmiş insanların ruhlarla özel, yani meslek olarak irtibat sağlaması fikri şekillenmiştir. Yetkili insanlar, bizzat ruhlar tarafından seçilir.⁸ Bu seçilmiş insanlara *şaman* denir. Türkçede *kam* (Tuvaca ham) ‘şaman’ kelimesinin karşılığıdır.

Kam

Tuva’da uygulandığı biçimiyle Şamanizm, insanları şaman aracılığıyla yukarı ve aşağı dünyanın ruhlarına bağlayan inanç sistemidir. Şaman, vecd haline geçiş sayesinde atalarının ve doğanın ruhlarıyla konuşarak kehanette bulunabilen ve geleceği tahmin edebilen, ruhlarını kaybetmiş ya da hastalıktan ıstırap çeken kişileri iyileştiren ve topluluğun sağlığı için ayinler yapan dinsel uygulayıcıdır.⁹

Şamanizmde hastalığın ve ölümün sebebi olarak insanın vücudunu ruhlarından birinin terk etmesi veya insana kötü ruhun girmesi sayılır. Kamın görevi, teşhisten sonra kamlama sırasında yardımcı ruhların desteğiyle insanı terk eden ruhu bulmak ve geri getirmek veya yerleşen kötü ruhu kovmaktır. *Kamlama*, şamanın çeşitli dua ve adak sunmalarla ruhlarla irtibata geçme

⁴ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2002, s. 15.

⁵ <http://en.wikipedia.org/wiki/Shamanism>

⁶ Potapov L. P., *Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev*, Moskova, Nauka Yay., 1969, s. 347.

⁷ Fridman, a.g.m., s. 182.

⁸ Potapov, a.g.e., s. 348.

⁹ Fridman, a.g.m., s. 182.

faaliyetidir. Kamlama esnasında kam, tefe, homusa (ağız kopuzu) veya bakır aynaya ritmik şekilde vurarak çıkarttığı melodiyeye göre ve konuyla ilgili olarak irticalen nazım parçaları söyler. Bu şiir türüne alkış denir.

Kam, ruhların yardımıyla, çeşitli yöntemler (masaj, sıvazlama, çeşitli otlarla vs.) kullanarak eklem hastalıkları, kırık-çıkıklar, akciğer, karaciğer hastalıkları gibi birçok rahatsızlığı tedavi eder.

Kamın Yardımcı Ruhları

Tuva'da kamın yardımcı ve koruyucu ruh betimlemeleri (putlar) *eeren* (bazen *ongon*) olarak adlandırılır. Eerenler 'şamana işinde yardım eden ve onu koruyan iyi ruhlardır. Ataların ruhları, özellikle daha önce yaşamış akraba şamanların ruhları olabilirler'.¹⁰ Putlar 'keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadıkları bebeklere benzerler. Bir kısmı da tilki, tavşan ve başka hayvan derilerinden ibarettir. Bunlar duvarlara yahut sırıklara asılır. Bazı aileler bunları torbalarda saklarlar. Ava veya önemli bir sefere çıkarken bu putlara saçlı saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler'.¹¹

Kamın Tefi, Tef Tokmağı ve Giysisi

Tef, kamın en önemli eşyalarından biridir. Tuvalar (çoğu Altay grubundaki halklar gibi) tefi Moğolca bir kelime olan '*tüngür/düngür*' diye adlandırır. Tüngür, kamlama sırasında kamın binnek hayvanı olarak algılanır ve birçok fonksiyonu vardır. 'Şamanı dünyanın merkezine taşımak olsun veya havada uçmasını sağlamak olsun, ruhları çağırmak olsun, nihayet gürültüsüyle şamanın işine yoğunlaşmasını ve içinde dolaşmaya hazırlandığı manevî âlemlerle temasa geçmesini sağlamak olsun, Şamanlık seansın yürütmesi için vazgeçilmez bir öğedir'.¹²

Tef tokmağı, '*orba*' olarak adlandırılır ve bir nevi kamçı fonksiyonu görür. Kam ve kamlama için gerekli bir unsurdur. Tokmak çam, ardıç, sedir ve mus boynuzundan yapılır.

Kam giysisi, özel bir dinsel mikro kozmosu temsil eder. Yapı olarak simgesel bir sistem oluşturur; işlev açısından ise kutsanmışlığı nedeniyle, çok ve çeşitli manevî güçlerle –en başta da, 'ruhlarla'- donanmıştır. Kam elbisesi ren geyiği, koyun ya da keçi derisinden yapılır; özel işlevleri olan nakışlar, kuş tüyleri, metal levhalar ve çingiraklarla 'donanır'. Şaman giysisi, insan veya kuş iskeletine benzemeye çalışarak, onu giyenin kazandığı özel statüyü, yani artık ölüp dirilmiş olduğunu, ifade ve ilan eder. Onu giymekle şaman, kutsal olmayan normal boyutu aşmış, manevî dünyayla temasa geçmeye hazır olur. Tuvalarda kam kostümü, kuşu sembolize eder.

15 Ekim 1993 tarihinde Şamanizm, Kızıl'da bir başkanlık kararnamesiyle iyileştirici bir sağlık sistemi olarak ilan edildi, böylece, Şamanizm bir meslek olarak tanınmış oldu.¹³

Aynı yıl 'Düngür' adını taşıyan Şamanlar Derneği kuruldu. Bu dernekte ehliyetli kamlar belli bir ücret karşılığında halka hizmet sunarlar. Ayrıca, Şamanizm Araştırmaları Bilimsel Merkezi kuruldu.

Kamın Tefi, Tef Tokmağı ve Giysisi

Kamlık, genelde kam-atalardan geçer; fakat Tuvalarda Şamanların başka kategorileri de vardır¹⁴:

1. Kam soyundan gelen kamlar.
2. Soyu yer ve su iyelerine dayanan kamlar.
3. Soyu göğşe dayanan kamlar.
4. Soyu kötü ruh 'albis'tan gelen kamlar.
5. Soyu kötü ruh 'aza'dan gelen kamlar.

¹⁰ Fridman, a.g.m., s. 184.

¹¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 2000, s. 42.

¹² Mircea Eliade, *Şamanizm. İkel Esrime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, s. 199.

¹³ Fridman, a.g.m., s. 182.

¹⁴ Monguş Kenin-Lopsan, *Algışı Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştanı*, Kızıl, 1995, s. 6-7.

Moğol dilli güney-doğu Tuvalarda bir insan ruhların emriyle şaman olur. Şaman erkek olduğu gibi kadın da olabilir. Erkek şamana *boo* veya *tsaarın*, kadın şamana ise *utkun* denir.¹⁵

Kam Olma Süreci:

Yukarıda belirtildiği gibi kamlık, insanda irsî veya sonradan ‘ruhların emriyle’ ortaya çıkan bir olgudur.

Çocuklarda kamlık alâmetleri olarak bayılma, yüzüstü uyuma, yüksek sesle, bazen kan karışık ağlama, vücudun ağırlığı sayılır. Çocuğun geleceğinin nihaî kararı için kam davet edilir. Şaman kamlamayla çocuğun kamlık kaderini onaylar. Ancak buluş çağına girmeden önce şaman olunmaz. Bu dönemde genç erkek veya kız ‘hastalanır’ (bilinç kaybı, sayıklama). Davet edilen profesyonel şaman, bunların eğitimine başlar.

Özel kam okulları yoktur. Tecrübeli kamlar genç meslektaşlarını belli bir yetiştirme tarzına göre eğitirler. En güçlü şaman sayılan boğa-kam (*buga-ham*) genç kamlara kamlama sanatını öğretir. Eğitim süreci bir hafta ila bir ay arası sürer. Boğa-kam kendi çadırında çırak kama şaman dansını, kendi melodisini bestelemeyi, tefin ritmine göre şiir düzmeyi öğretir.

Genç ile tecrübeli kamın birlikte yaptıkları kamlama töreni gencin bayılmasıyla sonuçlanabilir. Bu durum irsî şamanlar için söz konusudur.

Şaman mitolojisinin analizi her şamanın kendi ayın kıyafeti, kendi melodisi, kendi metinleri, dansları ve şecerresinin olmasına gayret ettiğini gösterir. Tuva Şamanizminde çeşitli şaman kategorilerinin ortaya çıkışının kaynağı belki de budur.¹⁶

II. Tuva Kamlarının Faaliyetleri

A. Kamlama Süreci ve Türleri¹⁷

Tuva kamı günün her saatinde kalmayabilir ise de akşamın geç saatleri ve gece en uygun zaman sayılır. Kamlama, kamın çağırılmasından uğurlanmasına kadar yerine getirilmesi gereken bir sıra uygulamadan oluşur ki bunlar bu çalışma çerçevemizin dışındadır.

Bölge şartları, hayat tarzı, kamın gücü ve kamlama icrasının sanatsallığına göre birkaç kamlama türü vardır.

1. Küzüngü ile Kamlama (*Küzüngülüğ Hamnaarı*): Her ‘taçlandırılmış’ kam, ‘küzüngü’ adı verilen bezlerle süslü metal parçası veya ayna şeklinde bir kamlama âletine sahip olmalıdır. Küzüngüsü olan şaman, tedavi amaçlı ayın yapabilir, fal bakabilir. ‘*Küsüng* kelimesi Yakut dilinde ‘muhalefet’ demektir ve aynanın, kötü ruhların yakıcı bakışlarından koruyacağını ima eder’.¹⁸ Tef ve kostüm alamayan kamlar, sadece küzüngü kullanarak kamlama gerçekleştirebilirler.

2. Homus ile Kamlama (*Homustap Hamnaarı*): Müzik âleti *homus* (ağız kopuzu) yardımıyla kamlama Erzin, Tes-Hem, kısmen Todji ve Kaa-Hem bölgelerinde yaygındır. Homusla kamlama, zayıf şamanlara özgü bir tür olarak nitelendirilir.

3. Tef ve Kostümle Kamlama (*Derig-Düngürlüğ Hamnaarı*): Tef ve ayın elbisesinin yardımıyla kamlama. Profesyonel kamlar, kamlama için gerekli tüm donanıma sahip olmalıdırlar. Ayna ve homusla kamlayan daha zayıf meslektaşlarından farklı olarak gerçek kam tefsiz ve kostümsüz kamlamaz.

4. Dayak ile Kamlama (*Dayaktıg Hamnaarı*): Dayak olarak adlandırılan sırıgın yardımıyla kamlama. Bu tür Todjin bölgesinde yaygındır; kamın mesleğini göstermek üzere aldığı ilk nesne, kayın ağacından bir sırtıktır.

B. Kamların Geleneksel Fonksiyonları

Kam, birincisi tedavi amaçlı, ikincisi kült amaçlı olmak üzere iki tür faaliyet gerçekleştirir.

¹⁵ Potapov, a.g.e, s. 348.

¹⁶ Moңguş Kenin-Lopsan, *Magiya Tuvinskih Şamanov*, Kızıl, 1993, s. 25.

¹⁷ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 26-27.

¹⁸ Fridman, a.g.m., s. 185.

Tedavi, en önemli fonksiyonlarından biridir. Hekim şamanlar hakkında L. P. Potapov ‘Şamanların tedavi pratiğinin önemi, Tuvaların hastalık sebebi olarak ruhun, insan bedeninden geçerli bir süre için çıkmasını veya o insana kötü ruhun girmesini görmelerinden dolayı artmıştır. Hastalığın teşhisi, kamlama aracılığıyla şaman tarafından konur ve kamlama sürecinde şaman, çeşitli yardımcı ruhların katkısıyla hastalığın sebebini saptayıp gereken tedaviyi uygular’ diye yazmıştır.¹⁹

Tedavi Ayinleri

a. Kamın Hastanın Esas Ruhunu Çağırması

(*Hamnıñ Kijiniñ Kol Sünezinin Kıygırıp Ekkeeri*): Tuvaların anlayışına göre, her yetişkin insanın iki ruhu vardır. İlki, ‘insanın ana ruhu’ (*kijiniñ kolsünezini*), ikincisi ‘insanın boz ruhu’ (*kijiniñ bora sünezini*). On üç yaşından sonra kişi yetişkin sayılır.

‘Ruh muhakkak vücutta yaşamak zorunda değildir: erkekse dedesinin kamp yerinde, bir yurttan, dalların korunağında, atlarda, *eeren*’de (ruh betimlemesi), borularda, eyerde vb. yerlerde yaşamayı tercih edebilir. Dişiyse küpe, yüksük, iğne, *çavaga* (saç örgüsü süsü), kova, çay öğütme için olan havan, ocak maşası, saçayağı gibi ev eşyalarında ya da ateşin kendisinde barınabilir. Şamanın ruhu tef, tef tokmağı, başlık, şaman giysileri, dedesinin kamp yeri, *eeren*’i ya da seri (ölü şamanın mezarı) gibi daha özel yerlerde bulunur’.²⁰ Eğer esas ruh kişiyi terk ederse, insan hastalanır veya ölür ve *azalar* (şeytanlar) ülkesine gider. Hastanın tedavisi için çağrılan kam, kamlama esnasında yardımcı ruhlarıyla birlikte bu ülkeye gider, kötü ruhlarla mücadele ederek onları alt eder; hastanın ruhunu geri getirir. Tedavi ayini, hastalığı önlemek veya hastalığa sebep olan ruhları kovmak için icra edilir.

Kamlama sırasında söylenen alkış örnekleri:

Aza Hamnıñ Aarğ Kijiniñ Sünezinin
Kıygırıp Alganganı

Ak öñ eenzirey berdi. Bodap körem.
Ajı-tölün ösküssürey berdi. Keergep körem.
Azıraan malın arga-kaskak sanay berdi.
Adıg, börü doyu bolur çede berdi.
Kuray! Kuray!
Çırık-çaagay oranıñçe, hünnüg çurtçe
Çanıp kelgeş, cırgap körem, çurttap körem.
Çajıñ çargan çangıs ejin hiley berdi.
Çaaskaanzıraan. Bagay olur. Hiley berdi.
Kuray! Kuray!

Soyu Şeytandan Gelen Kamın
Alkış Söyleyerek Hastanın Ruhunu Çağırması

Ak çadın ıssızlaştı. İyi düşün.
Çoluk-çocuğın öksüz kaldı. Merhamet et.
Beslediğın maln çalılığa dağıldı.
Ayl, kurtlara yem oldu.
Kuray! Kuray!
Aydınlık yurduna, güneşlik ocağına
Dön, mutlu hayatını sürdür.
Saçlarını ayırdığın* yalnız eşin acılar içinde.
Yalnız. Mutsuz. Acı çekiyor.
Kuray! Kuray!

Eğer hasta ölürse kam, onun ruhunu geri getiremedi demektir. Aşağıdaki örnek, kamın başırsız bir tecrübesini anlatmaktadır:

Sünezinin sürüp-dilep,
Süzüglenip teyledim-daa.
Sümber-Uula artından beer
Sürüşkeştin, çadap kagdım.

Ruhunu takip edip, arayıp,
İmanla dua ettim.
Sümber-Uula** arkasından beri
Peşinden gittim, yakalayamadım.

¹⁹ Potapov, a.g.e., s. 349.

²⁰ Fridman, a.g.m., s. 184.

* Tuvalarda genç kız evlendiğinde eşi, saçlarını ikiye ayırıp örer. İki örgülü saç, evli kadının belirtisidir.

** Sümber-Uula: mitolojik bir dağ.

Duzalavaan dives siler.
Turjup-şenep horjok-tur men.
Beerletpeen dives siler.
Bektig kinçi salbas-la-dır.

*Yardım etmedi demeyiniz
Savundum, denedim, başaramadım.
Geri alamadı demeyiniz.
Zincir kelepçe bırakmadı.*

Erlik çerden kıygırtkanda
Ejen haan-da duzalavas.
Ergim inak törel çondan
Eep kelbes çarılğanı ol.

*Cehennemden çağırdığımda
Mañçur hanı da yardım edemez.
Sevgili akraba, ulusuna
Dönmeyecek, harcanmıştır o.*

Ölümden sonra 7. ve 49. günleri ölen insanın ruhuyla yeniden bağlantı kurmak için kam davet edilir, ateş yakılır, dualar edilir. Müteveffanın boz ruhunun ölümden sonra 7 gün evde durduğuna inanılır. Yedinci gün kam ölen kişinin evine gelir, kült ateşi yakılır ve ateşe adak sunulur. Bunun üzerine ruh kama gelir ve yedi gün içinde nelerle karşılaştığını ve ihtiyaçlarını anlatır. Şaman bunları ölen kişinin akrabalarına aktarır ve ruhun isteklerini yerine getirmelerini söyler.

49. günü ayın tekrarlanır. Bu sefer kam, müteveffanın esas ruhuyla irtibata geçer. Ruh, bu zaman zarfı içinde nerelere gittiğini, neler gördüğünü, akrabaları hakkında neler düşündüğünü, onlar için nelerin iyi veya kötü olabileceğini anlatır.

b. İyi veya Kötü Kehanette Bulunma

(*Hamnıñ Hörümnep Hamnaarı*): Çocuk veya yetişkin birisi hastalandığı zaman kam, hastanın akrabalarına: ‘Sizlerin evinizde bir felâket olacak. Sarı yapraklar yere düştüğü zaman bu felâket gerçekleşecek’ veya ‘Ağaçlar filizlenmeye başladığı zaman sizin evinize kötü ruhlar gelecek’ şeklinde kehanetlerde bulunur. Bu kehanetten korkan insanlar, şamanı o kötü ruhları engelleyene kadar evlerinden çıkarmazlar.

Kehanetin başka şekilleri de vardır. Tuvalarda, eskiden beri, özel muamele gerektiren iki tür evcil hayvan vardır. Birincisi ‘soğuk nefes alan hayvanlar’ sığır ve keçi, ikincisi ‘sıcak nefes alan hayvanlar’ koyun ve attır. Kehanet pratiğinde Tuva şamanları, hastalığın özelliğine göre, bu iki gruba mensup hayvanların sembollerini kullanırlar. Meselâ, şaman şöyle der: ‘Sizin köyünüze, yakında, kuzey tarafından soğuk nefesli bir hayvan gelecek ve kendisiyle birlikte büyük bir tehlike getirecek. Ben size onu hediye olarak almamanızı ve hatta o hayvanın, köyünüze ayak basmasına bile izin vermemenizi tavsiye ederim’.²¹

Bir alkış örneği:

Aarıñnıñ alıs dözü
Aalıñarnıñ kodaında.
Ala-şokar malıñarnıñ
Arazında sıngen-ne-dir.

*Hastalığın kökü
Ağıldaki sürünüzde.
Ala kaşşık hayvanlarınızın
Arasına sinmiştir.*

Çetkeriñer çilbi dözü
Çeleñerde, höneñerde.
Çelip mañnaar çılğınarda,
Çedi kara hoyuñarda.

*Kötü ruhun bencil kökü
Buzağı ve kuzuların bağlandığı yerde.
Tırs giden yılanızda,
Yedi kara koyununuzda.*

Çedi kara hoyum deerin
Çetkeriñer bottarı-dır.
Çedeldirzin şirbidipse,
Çetkeriñer arlıp bolur.

*Yedi kara koyunum deyin siz
Kötü ruhun ta kendisidir onlar.
Yedisini öldürünce,
Kötü ruhunuz kaybolur.*

²¹ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 35.

c. Hastalığı Önlemeye Yönelik Ayin

(*Süzük-Bile Hamnaarı*): Geleneksel olarak her şaman ayine katılanlara bulunduğu yerlerde duyup gördüklerini anlatır. Komşu köyde oturan birini bir tehlike beklediğini söyleyebilir. Oturup dinleyenler, bahsedilen kişinin kim olduğunu hemen tahmin ederler. Bazen kam, söz konusu insanın, kıyafetini ve rengini, bindiği atın cinsini, ipucu olarak verir. Eğer bu insana, başına gelecekler, dinleyen kişiler tarafından haber verilirse, o kişi, belayı def etmek için, hemen kamı yanına çağırır.

d. Hastayı Tedaviye Yönelik Ayin

(*Aarngga Hamnaarı*): Tedavi için kamı seçme, hastalığın özelliğine göre değişir. Eğer hastalık eklem romatizmasıyla ilgiliyse hasta, soyu yer ve su iyelerinden gelen şamanı tercih eder. Mesele:

Çinçi, şuru daştıg hemner eeleri! Çitkennerni dileelişer, surgaalnar. Aldın, möngün daştıg hemner eeleri! Aarıglıgnı ajaap körel, çedip kelem.	İnci, boncuk taşlı nehirlerin iyeleri! Kaybettiklerimi arayalm, soralm. Altın-gümüş taşlı ırmakların iyeleri! Hastayı tedavi edelim, buraya gelin.
---	---

Sinirsel bir hastalık söz konusuysa, soyu doğa güçlerine dayanan şaman tercih edilir. Şamanlar arasında en üst grubu temsil eden soylu kamlar her türlü hastalık tedavisi için çağırılırlar.

Deer Hamnıñ Ökpe Aarın Alganganı	Gök Soylu Kamın Akciğer Veremi Hastasına Alkışı
Hakkıladır Kakkırtpaıar. Hannıg irin Dükürtpeıer, Çee-çeeıer.	Khak-Khak deyip Balgam çıkartmayın. Kanlı irin Tükürtmeyin, Haydi, haydin.
Hökküledir Çödürtpeıer. Kövüktüg han Dükpürtüıer, Çee-çeeıer.	Khök-khök deyip Öksürtmeyin. Köpüklü kan Kusturun, Haydi, haydin.
Aksınaydan Azırtpaıar. Adaanaydan Ozurtpaıar. Çee-çeeıer.	Ağzından Hapşırtmayın. Altından Osurtun. Haydi, haydin.
Hevertpeıer. Ondaatpaıar. Ozurtpaıar. Çee-çeeıer.	Şişırmeyin. İnletmeyin. Osurtmayın. Haydi, haydin.

e. Hastayı Tedaviye Yönelik Ayin

(*Hamnıñ Bora Sünezinni Ündüıeri*): Boz ruh, ana ruhunu kaybederek ölen insandan sonra çadırda kalan ruhtur. Müteveffanın akrabaları, ölüm üzerinden 7 gün geçtikten sonra, boz ruhu kovmak için kamı davet ederler. Ayin, şu şekilde icra edilir: Akrabalardan biri, kırmızı bir kamçıyla batı-doğu istikametinde olmak üzere çadır etrafında döner ve çadırı kamçılar. Şaman da

onun peşinden tefine belirli bir ritimle vurarak dolaşır. Kapıya gelince, sanki o boz ruhu yakalar ve 'dospan' tahtasına rabt eder ve tahtanın çadırın dışına çıkartılmasını söyler. Bir kişi daspan tahtasını alıp köyün uzağında bir yere bırakır.²²

Saŋıtay Hamnıñ Ölgem Kijiniñ Kara-Bora
Sünezinin Aji-Töluinden Adırıp Alganganı

*Saŋıtay İsimli Kamın Ölen Kişinin
Boz Ruhunu Çoluk-Çocuğundan Ayırıp
Alkışlaması*

Aza çayaan sağızınnar!
Andaagılar, mındaagılar!
Düñdürlügnüñ burgan çayaan!
Dürgedeñer. A'ttanınar.

*Şeytan yaradıhşlı ruhlar!
Oradakiler, buradakiler!
Teflinin tanrı yaradıhşlıları!
Hızlanın. Atlanın.*

Ertenginiñ eeleri!
Eeren dözüüm eeleri!
Evirliñer, havırılınar.
Evin-çövün negep tur-men.

*Eskinin iyeleri!
Eeren*** özümün iyeleri!
Sakin olun,
Nezakat bekliyorum.*

Kajan bargan? Kaynaar bargan?
Amıtannıñ kara-bora setkili-sünezi
Aji-tölge artıp kalza, bagay bolur.
A'tkarınar, tonandırınar.

*Ne zaman gitti? Nereye gitti?
Adamın boz ruhu
Çoluk-çocuğuna kalırsa, kötü olur.
Ata bindirin, giyindirin.*

Baar çerinçe inaar-la
Bargızınar, ıradınar.
Çeder çerinçe inaar-la
Çedirinçer, dozattanar.

*Gideceği yere kadar
Götürün, uzaklaştırın.
Ulaşacağı yere kadar
Ulaştırın, göz-kulak olun.*

Çerineyden çedirinçer.
Çemin-ajın çemgerinçer.
Çoraannay-la oranınga**** çorup körem.
Bargannay-la baar çoor, barıp körem.

*Doyasıya yediriniz.
Yemeğini-aşını veriniz.
Yolunla yurduna yürü.
Varacağın yere git, lütfen.*

f. Oga Yakmak

(*Oga Salın*): Hastanın ölümünden sonra akrabaları, şamanı oga yakma ayinini yaptırmak üzere davet ederler. Ölü çadırın içindeyken, dışarıda yakılan ateşe en güzel yiyecekler atılır.

g. Kamın Çocuk Ruhunu Çağırması

(*Hamnıñ Urug Kudu Kıyırarı*): Tuvalarda 'Çocuğu hiçbir zaman korkutmayın, yoksa ruhu gider' diye inanç vardır. 'Doğmamış bir bebeğin ruhu annesinin içindedir ve üç yaşından küçük bir çocuğun ruhu kundak bezlerinde, başının üstünde ya da beşikte olabilir. Üç ile on üç yaşları arasındaki bir çocuğun ruhu (*urug kudu*) çizmeleri, başlıkları, elbiseleri ya da genç çocuğa hediye olarak verilen hayvanlarda bile barınabilir'.²³

Kaynak kişi Saaya Telikoviç Taktan'dan (d. 1919) çocuk ruhunu çağırma ayiniyle ilgili şu hikâye derlenmiştir: 'Ben, Barun-Hemçik ilçesine bağlı Kızıl Majalık köyünde yaşayan kam Homuşku Sotpa'nın çocuk ruhunu çağırışını anlatacağım. Annem-babam Oorga-Kırı köyünde yaşyorlardı. O zaman, küçük bir çocuktum. Sonbahar yaklaşıyordu. Kızıl-erkekli ve 10-15 yaş arası

²² Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 36.

*** Eeren: put, yardımcı ruh.

**** Oran: ülke, yurt, bölge. Tuva mitolojisinde her ruhun kendi yurdu olduğuna inanılır.

²³ Fridman, a.g.m., s. 182.

bir çocuk grubu, Avral Dağı'na gittik. Yolda üç yılan gördük ve onları öldürdük. Yılanın biri kuyruğunu savurarak bir ağaca çarptı ve ağaçtan bir çınlama sesi geldi. Bu yılanı da öldürdük. Avral Dağı'na çıktık ve orada bulunan büyük bir taş yığınının yanına geldik. Dibinde bir sürü yılan bulunuyordu. Biz oraya meyve toplamaya gitmiştik; fakat toplayamadık; yılanlarla mücadele etmek zorunda kaldık. Yılanları taşladık ve büyük bir kısmını öldürdük. Ölenlerin arasında üzerinde altın gibi sapsarı lekeler bulunan bir yılan da vardı. Sonradan evimize doğru yola çıktık. Avral Dağı'nı, birdenbire bir sis kapladı. Sonra o sis, kara bir buluta döndü ve göğe yükseldi. Kuvvetli bir dolu yağmaya başladı. Bu dolu altında Karlan Haya geçidine gittik ve ormana girdik. Oraya da çok miktarda dolu yağmıştı ve yalın ayak dolu üzerinde yürüyorduk. Sonra bu grup, evlerine dağıldı. Biz dört kişi, benim anne-babamın çadırına ulaştık. Çadırın içine girdiğimizde, evin en saygın köşesinde, şaman Homuşku Sotpa oturuyordu. Şaman, birdenbire titremeye başladı, havayı kokladı ve şöyle söyledi: 'Demir kokuyor'. Sonra birdenbire kafasını sandığa vurdu ve bayılıp yere düştü. Uzun süre bu şekilde yattı. Titreyerek kendine geldi, ayağa kalktı ve sözlerine devam etti: 'Sizin çocuklarınızın hiç birinin kendi ruhları yok. Yer-su iyesi yılanı dönüp gezerken, çocuklarınızı onu öldürdü. Yerin iyesi, sizin çocuklarınıza öfkelenmiş'.

Annem ve babam, onu dikkatle dinlediler ve şöyle söylediler: 'Herkes sizin gibi her şeyi göremez. Sadece siz büyük bir şaman olarak gizliyi gören göze sahipsiniz. Onların ruhlarını geri getirmenizi, büyük bir mahcubiyetle diliyoruz. Ruhlarını kaybeden çocuklarımızı, sizden başka kim kurtarabilir? Bu yılan katliamına karışmış bulunan diğer çocukların anne-babaları da kam Sotpa'ya aynı şekilde yalvardılar. Büyük şaman buyurdu: 'Hazırlanın, ben kamlayacağım. Tavşan gözlü, siyah kulaklı ve eğri burunlu bir koyun lazım. Genç bir ardıç ağacından 10 metre uzunluğunda bir çubuk lazım ki önce onun kabuğunu soyup kırmızı boyayla boyayın. Siyah bir kuşun, meselâ karganın kanatları lazım. Bunların hepsini hazırlayın ki kamlamaya başlayabileyim'.

Tarif edilen koyunu buldular, kestiler ve derisini yüzdüler. Kellesi ve siyah paçaları olduğu gibi kaldı. Derisini renkli ve ipek bezlerle süslediler. Kırmızı ardıç çubuğunu astılar ve o çubuğu yere sapladılar. Bu çubuğun etrafına, keçe serildi. Keçenin üstüne *araga* (alkollü içecek) ve Tuva mutfağının en güzel yemeklerini koydular. Her çocuğun önüne, yarısına kadar sütle dolu birer gümüş kâse koydular.

Kam Sotpa'nın, özel bir hazırlığı vardı. Her çocuğunun ruhunu geri çağırarak için, çocuk sayısınca olan kanatların altına, birer iğne saplayıp onları bir durgun suya atmalarını söyledi. Rüzgâr, kanatları kenara doğru gönderdiği zaman kam, kamlamasına son verdi. Bu sırada, bir kanadın suda hareket etmediğini gördüm.

Suda hareketsiz duran kanadın temsil ettiği kız, daha sonra hastalanarak öldü. Kam Sotpa, onun ruhunu geri getiremedi. Diğer çocukların ruhlarını geri çağırabilmiş olmalı ki onlar hayatta kalabildiler.

Bu olayda, çocuk grubunun, bir yasağı çiğnemiş oldukları tahmin edilebilir. Bu yüzden, altın gibi sarı pullu bir yılan olan yer ve su iyesi, onları cezalandırmıştır'.²⁴

Böylece, Tuvaların anlayışına göre, çocuğun ruhunun çalınması veya kaybolması olgusu, arkasından ağır bir hastalığın geleceği şiddetli bir korku neticesinde meydana gelir. Yukarıdaki örnekte, öfkelenmiş yer ve su iyesi, bir anda bir grup çocuğun ruhunu çalmış ve onların hayatını ancak kam kurtarabilmiştir. Burada kamlama usulü, geleneksel bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Öfkelenmiş yer ve su iyesine, suçlu çocukları affettirmek için tüm ebeveynler adına bir koyun kurban edilmiştir.

Hamnıj Urug Kudun Kıygırganı

Kamın Kız Çocuğunun Ruhunu Çağırması

Kandıg aaylıg urugul moŋ?

Nasıl huysuz kız bu?

Kançap bargan urugul moŋ?

Nasıl gitti bu kız?

Oŋgaar-deskeer oortulaŋnaan?

Öne-arkaya dönen

Oŋgaar-deskeer dırıjaŋnaan?

Ona-buna küsen?

²⁴ Kenin-Lopsan, a.g.e., s. 37-39.

Ajı-çañı bak çüvel moñ?
Adañ-iyen çedip keldi moñ.
Ajın-çemin salıp alğan,
Adañ-iyen manap olur.

Kötü huylu biri mi bu?
Annen-baban buradalar.
Aşını-yemeğini koyup,
Annen-baban bekliyor.

Sonuç

Mezkûr makalede, Sibirya Türk halklarından olan Tuva toplumunda eskiden beri özel statüye sahip şamanlar (kamlar) ve faaliyetleri ana hatlarıyla tanıtıldı. Kam, birincisi tedavi amaçlı, ikincisi kült amaçlı olmak üzere iki tür faaliyet gerçekleştirir. Çalışmada kamların tedavi uygulamaları hakkında bilgi verildi.

Sonuç olarak, şamanların tedavi pratiğinin önemi, Tuvaların hastalık sebebi olarak ruhun, insan bedeninden geçerli bir süre için çıkmasını veya o insana kötü ruhun girmesini görmelerinden dolayı arttığı söylenebilir. Hastalığın teşhisi, kamlama aracılığıyla şaman tarafından konur ve kamlama sürecinde şaman, çeşitli yardımcı ruhların katkısıyla hastalığın sebebini saptayıp gereken tedaviyi uygular. Makalede ünlü Tuva halkbilimcisi Monguş Kenin-Lopsan'ın araştırmaları temel alınarak 7 tedavi uygulaması ele alındı.

Kaynakça

- Alekseev, N. A.**, *Şamanizm Tyurkoyazıçnıh Narodov Sibiri*, Novosibirsk, 1984.
- Arıkoğlu, Ekrem**, 'Tuva Cumhuriyeti. Tuva Türkleri', *Türk Dünyası Özel Sayısı II*, sayı 16, Temmuz-Ağustos, 1997, s. 1561-1569.
- Arıkoğlu, Ekrem-Kuular, Klara**, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları: 882, 2003.
- Budageçi, Tamara**, 'Tuva Şamanlarının Dünya Görüşü Hakkında', akt. Ekrem Arıkoğlu, *Türk Kültürü*, sayı 390, yıl XXXIII, s. 636-638.
- Çoruhlu, Yaşar**, *Türk Mitolojisinin Anahatları*, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2002.
- Dyakonova, V. P.**, 'Religioznye Predstavleniya Altaytsev İ Tuvintsev O Prirode Çeloveka', *Priroda i Çelovek V Religioznh Predstavleniyah Narodov Sibiri İ Severa, L.*, 1976.
- Eliade, Mircea**, *Şamanizm. İlkel Esrime Teknikleri*, çev. İsmet Birkan, Ankara, İmge Kitabevi, 1999.
- Fridman, Eva Jane Neumann**, 'Tuva Şamanizmi', çev. Müfit Balabanlılar, *Türkler*, XX. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, Semih Ofset, 2002, s.180-187.
- İnan, Abdülkadir**, *Tarihte ve Bugün Şamanizm. Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. baskı, 2000.
- Kenin-Lopsan, Moñuş**, *Algışı Tuvinskih Şamanov. Tuva Ham Algıştan*, Kızıl, 1995.
- Kenin-Lopsan, Moñuş**, *Magiya Tuvinskih Şamanov*, Kızıl, 1993.
- Kenin-Lopsan, Moñuş**, 'Tuvaların Eski Gelenekleri', akt. Dr. Ekrem Arıkoğlu, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 8, 1999, s. 458-468.
- Potapov, L. P.**, *Oçerki Narodnogo Bita Tuvintsev*, Moskova, Nauka Yay., 1969.
- Radloff, W.**, *Sibirya'dan III*, çev. Ahmet Temir, Ankara, MEB, 1994.